

Szendrei Janka

Az Éneklő Egyház keletkezéstörténete

Úgy mondják, az énekgyűjteményeket minden emberöltőben szemügyre kell venni, nem szorultak-e rá kisebb-nagyobb revízióra. Amikor azonban a 60-as évek vége felé szóba került az akkor már 40 éves *Szent*

Szendrei Janka zenetörténész, karnagy, a MTA Zenetudományi Intézete régizene-történeti osztályának vezetője, a LFZE Egyházzene Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke.

Vagy, Uram! gyűjtemény (a továbbiakban: SzVU) reformja, nemcsak erről volt szó. A II. Vatikáni Zsinat gyökeres fordulatot hozott az egyházzeneben is, s az énektárat hozzá kellett alakítani az új követelményekhez. Már 1966-tól jelentek meg cikkek, melyek ebből a szempontból is bírálták a SzVU-ot (ilyen volt például Solymos Szilveszteré, Domokos Pál Péteré), igaz, ezeket heves visszautasítás érte a konzervatív erők részéről. Előkészítő szerepe volt az új temetési énekeknek is (megj. 1977), még inkább a *Kis Magyar Uzuális* néven hitancsoportok számára készült új szellemű gyűjteménynek (1969 k.).

A magyar katolikus püspöki kar 1972-ben határozott a SzVU reformkiadásáról, de a munka megindulása még két évig váratott magára. A felállított bizottság összetételét csak azért nem olvasom fel, mert a kinevezettek és a munkában különböző intenzitással részt vevők névsora többször változott. Elnökül Bárdos Lajost kérte fel a zenéért felelős püspök, Klempa Sándor, s amikor ő nem vállalta, 1973 márciusában Werner Alajos kapta a megbízást.

Először nem volt többről szó, mint a közkezen forgó énektár reformjáról. De milyen reformjáról? Werner körkérdést intézett a papokhoz, kántorokhoz: milyen reforménekeskönyvet szeretnének látni? Ma már elképzelni is alig lehet, mit követeltek a beáradó, ugyancsak sokféle, sőt egymásnak ellentmondó levelek. Egyesek a SzVU-szövegek átírására gondoltak, sőt rögtön javaslatokat is tettek; mások azt a XIX. századi, hol népies, hol érzelgős repertoárt akarták visszahozni, melyen a SzVU előzőleg már határozottan és elítélőleg túllépett. Jáki Teodóz, Verbényi István olyan véleményt tolmácsoltak, mely a népi hagyományoknak akart kiemelkedő helyet adni. Kevesen, de olyanok is voltak, akik liturgikus irányban bővítették volna az énektárat; ismét mások a legdivatosabb teológiai írások szótárát és gondolatait szerették volna énekszöveggé látni. Zenéről kevés szó esett ezekben az első votumokban. De például egy pécsi munkaközösségtől alapos, átgondolt elvek megfogalmazása érkezett a bizottsághoz.

A bizottság első ülésein sem látszott kibontakozni egyetértés. Például Domokos Pál Péter az erdélyi hagyomány megjelentetését kívánta, a vendégként meghívott Csomasz Tóth Kálmán valamiféle „radikális konzervativizmus” jegyében a régi énekek minél kevésbé változtatott felújítása mellett szavazott, Rajeczky Benjamin az új népzenei gyűjtések tanulságait akarta érvényesíteni,

Werner Alajos viszont tiltakozott az efféle „tájjellegű” dallamok felvétele ellen. Jelenits István élesen fogalmazva kritizálta a SzVU lírizmusát.

E helyzetben nem indulhatott mással a munka, mint magának a SzVU-nak átvizsgálásával: mit kell belőle megtartani, mit kell megváltoztatni, mit kell elhagyni? Fel is állt egy szövegbizottság, mely hozzálatott a SzVU szövegek gyökeres átírásához, sokszor megfélekedve a népénekek stiláris, gondolati, költői sajátosságairól. Elég talán egyetlen sorpárt felidézni: a „Harmatozzatok, égi magasok” kezdetű énekben így hangzott a javasolt szöveg: „Vár epedve téged / a halandó néped”. Ugyanebben: „az ősi ígélet / elkötelez téged”. Werner Alajos azonban a püspöki kar azon kívánságát tolmácsolta, hogy a bevett énekeken a lehető legkevesebbet változtassanak, elkerülendő a zavarokat.

A legkézzelfoghatóbb javaslatot Rajeczky Benjamin adta be. Pontokba szedve leírta, hogy a dolgok mai állása szerint milyen könyvre van szükség és lehetőség, s miképpen kell munkához látnunk. A tervezés nagyjából eszerint indult meg az 1974–1975. évben az ádvent-karácsonyi anyag összeállításával. A SzVU átvizsgálása és a magyar írott és énekelt hagyomány számbavétele után világossá vált: nem a SzVU revízióján kell dolgoznunk, hanem egy új énekeskönyvön. Akkor járunk el a zsinat szellemében, ha „nemcsak éneklünk a misén, hanem a misét énekeljük”, tehát a liturgikus könyvek énekszövegei (legalábbis egy részük) valamilyen könnyített, a nép által is átvehető formában hangot kapnak az énektárban. Ennek zenei megvalósítására a gregorián antifóna-típusdallamok és responsorium breve-modellek látszottak a legalkalmasabbnak. 1975 januárjára első változatában el is készült az ádvent-karácsonyi rész teljes anyaga. Érthető, hogy inkább felzúdulás, mint lelkesedés fogadta. Részben ugyan mindenki megtalálta benne kívánságát, de felháborodással utasította vissza, ami ezen kívül esett. Sokan bírálták a régi és népi szövegek-dallamok felvételét, mások deklarálták, hogy gregorián dallam magyar szövegre nem alkalmazható.

Megerősítette viszont a bizottságot munkájában Mezey László professor, aki ez idő tájt kapcsolódott be a munkába. Rövid ideig tartó részvételének három eredménye is volt: világos, meggyőző formában foglalta össze a zsinat utáni énektár alapelveit; kiegyensúlyozott és értéktudatos ítélettel segítette az anyagválogatást, végül püspököknél, papoknál instanciázva, fáradhatatlan diplomáciai munkával segítette át a holtpontra a már-már válságba jutó munkát. Azt hiszem, illő idéznem 1976. júniusi feljegyzését:

Az új magyar énekeskönyv alapproblémája a szövegválogatás szempontjából eléggé egyszerűen fogalmazható meg: a liturgikus reform énekeskönyvét kell létrehozni. Az alapfeladat meghatározásából világosan következik a válogatás szempontjai: 1. az új énekeskönyv nem lehet egyszerűen a kizárólagosan latin nyelvű liturgiát kísérő énekek gyűjteménye, hanem 2. elsősorban magának a liturgiának az énekeit kell tartalmaznia, azután 3. a liturgiának, a benne foglalt hittanításnak értelmi és érzelmi asszimilálását kell az énekléssel biztosítani. Gyakorlatban tehát 1. a nép kezébe kell adni egy énekelhető, hiteles, nem pótlékszerű graduált; 2. a liturgikus cselekményt hangulatilag nemes értelemben be-

vezető és azt érzelmileg lezáró, hatását értelmileg megtartó cancionált; végül 3. a misén kívüli liturgiát okosan és mértékkel, a nép tényleges képességéhez közel vivő vesperált. Mindezt egy könyvben. A válogatás mintája tehát a barokk vagy neobarokk egyházi népénektárak egyike sem lehet, de forrásul felhasználhatók. Felhasználásukban normául a magyarság magas és népi vallásos kultúrájának vizsgálatából adódó tanulságok szolgálnak, és nem a jozefinista és romantikus-szентimentális gondolatvilágból táplálkozó mai gyakorlat, vagy idegen, főleg német megoldások leutáNZása.

Ez az állásfoglalás teljesen egybevágott a Rajeczky Benjamin által ajánlott korábbi munkaprogrammal. Nem csoda, ha az előmunkálatok eredményeinek felhasználásával Mezey, Rajeczky és Werner együtt tettek véglegesítési javaslatot az ádventi-karácsonyi szakasz kanciós anyagára, s azt kis igazítással a bizottság el is fogadta. Hamarosan hozzá csatlakozott a graduál és vesperál anyaga, így készen állt az a modell, melyet a további szakaszokban is követni lehetett, s amelyet mint első mintát közzé lehetett tenni. Az ádvent-karácsonyi próbakiadást 1976 júliusában küldte szét Werner Alajos. Januárra nagyjából vissza is jöttek a válaszok. Mint várható, ezek igen vegyesek voltak: volt bennük kiegészítés, durva visszautasítás, kisebb számban lelkes elfogadás. Ez utóbbi fajtából például megemlítem a szép emlékü Forrai Magdolna (Gregoria nővér) levelét. Azokon a vidékeken, ahol a *Kis Magyar Uzuálist* korábban már több plébánia bevezette, kedvező fogadtatást kapott a könyv, mások túl nehéznek, mint fogalmaztak: túl tudományosnak (?), megtaníthatatlannak ítélték. Egy válaszoló viszont azt tanácsolta a bizottságnak: szép dolog, hogy őt és sokakat megkérdeztek, okuljanak is a válaszokból, de egyébként dolgozzanak tovább, végül is náluk a szakértelem és a felelősség.

A munka valóban folyt tovább, most már gyorsabban. A nagybőjti, húsvéti idő után azonnal a per annum-anyag is munkába került, méghozzá a SzVU-revízió, a hozzáadások és a gregorián tételek egy áttekintésben. E szakasz javító példányain az 1977-es a legkorábbi évszám, a *jegyzőkönyvekből* pedig minden egyes darab sorsa nyomon követhető. 1978-ban már ki lehetett küldeni a 2. próbakiadást, mely szinte a teljes énekanyagot tartalmazta. De nemcsak azt küldte szét a bizottság. Hogy a SzVU elfogadottságáról hiteles adatai legyenek, minden plébániára elküldte a régi népénektár számsorát, s kérte, jelöljék meg az egész közösség által ismert, használt énekek sorsszámát. Ezen túl választ kértünk arra is, van-e az adott plébánián népvecsernye, lamentáció (meglehetően magas számú pozitív visszajelzést kaptunk). A válaszok alapján a SzVU énekeit öt csoportba osztottuk. Az első az értékes és általánosan ismert daraboké; a második az értékes, de be nem fogadottaké, melyeket érdemes lenne más, talán sikeresebb formában adni. A harmadikba a közepes értékű, de kedvelt tételek kerültek; a negyedikbe többé-kevésbé ismert, de megtartásra kevésbé érdemes tételek, végül az ötödikbe azok, melyek megtartását sem önértékük, sem ismertségük nem indokolja. A körlevélre és a próbakiadásra ismét levélzőn válaszolt, melyeket témák, térségek, egyes énekek szerint gondosan összesítettünk.

1977 márciusában Werner Alajos ismertette a bizottsággal a püspöki kar levélét, mely például a népénekhagyomány visszaszorításának szándékával vándolta a reformot. Erre Rajeczky Benjamin, Bucsi László, Gergely Ferenc, Csanád Béla igen komoly hangú levélben válaszoltak. Most ebből idézek egy részt:

Talán érthető, hogy a tegnapi bizottsági ülésen felolvasott püspöki levél többünkben nyugtalanságot hagyott. Az a benyomásunk, hogy a Ft. Püspöki Kar nincsen megfelelően informálva a bizottság céljairól, és ezért a beküldött próbakiadást természetesen nem fogadhatta azzal a megértéssel, melyet a bizottság tagjai fáradságos munkájuk után jólesően várhattak volna ... A népének megőrzését, sőt mennyiségi-minőségi javítását mindannyian egyetértően biztosítani akarjuk. De ezen túl, s ezzel egyenrangúan elsőrendű kötelességünknek érezzük, hogy a liturgikus ének ősi forrásaihoz a zsinat szellemében visszatérve, alkalmat adjunk a magyar népnek arra, hogy a helyi lehetőségeknek megfelelően bekapcsolódjék az egyház ősi liturgikus zenei életébe. Ezzel a lelkipásztori munka hagyományos voltában is új, hathatós támaszt nyer. Amennyiben az ilyen nagyjelentőségű munkához a bizottság a Ft. Püspöki Kar figyelmét és egyértelmű támogatását nem tudja maga mögött, nem láthatja magát abban a helyzetben, hogy a sok időt, áldozatot, fáradságot és stúdiumot kívánó munkát éveken át folytassa.

A levél eredményeként Werner Alajos meghívást kapott a püspöki kar 1977. decemberi ülésére, s ott tájékoztatást adott a munka céljairól és állásáról. Bár a könyv lényegében 1978-ra készen állt, még hosszú út vezetett annak elfogadásáig. 1978 végétől kezdve az egész anyagot előlről kezdtük átnézni, új és új módosító javaslatokról kellett dönteni, s még ez időben is egyre-másra jöttek új szövegek, javaslatok. Egy szerző például a teljes SzVU-t átdolgozta úgy, hogy minden ének második személyben szólítsa meg Istent. Meleg ajánlással érkeztek meg Kerekes Károly „komoly népdalok₁a” írt zoltárversei; Takáts Sándor, Kapcsándy Zsigmond és sokan mások százszámra küldték szövegmódosításait.

Werner Alajos halála után, 1979 elején Rajeczky Benjamin kapott megbízást az illetékes püspöktől arra, hogy az elnökséget átvegye. Ebből az időből való az az irat, melyben Dobszay László a teljes énektár tételjegyzékét listázta, akkor még olyan formában, hogy az egy liturgikus időszakra vonatkozó valamennyi tétel egy helyen van. Közben Diós István még dolgozott az introitusok, kommuniók, vesperások zoltárszövegeinek végleges formáján. 1980 elejére azonban a könyv énekrésze készen állt.

Több, a liturgikus rendelkezéseket érintő probléma is felmerült azonban közben, s a bizottság úgy gondolta, hogy a zsinati konstitúciónak az egyes országok hagyományait, szükségleteit illető állásfoglalásának ismeretében az Országos Liturgikus Bizottság elé terjesztheti kéréseit. Ez meg is történt 1980. november 25-én, amikor a jegyzőkönyv tanúsága szerint az OLT elfogadta a következő javaslatokat:

1. Az énekelt Kyrie a „nékiünk” szóval végződik. 2. Az OLT a Népénekbizottságra bízta, hogy tegyen javaslatot az átváltoztatás utáni akklamációk, a *Mi Atyánk* és bevezetése, az embolizmus, az *Exsultet* szövegére. 3. Az olvasmányok közötti ének esetében két szisztémát lehet követni: a *Lectionárium* hároméves és az *Ordo Cantus Missae* egyéves rendjét. 4. Az OLT elfogadja a nagyhétnek a magyar hagyományokon alapuló alternatív rendjét. 5. Az OLT elfogadja, hogy Virágvasárnap az énekelt passió minden évben a Máté szerint való legyen. 6. Az OLT elfogadja, hogy a vesperást mind a *Liturgia Horarum*, mind a hagyományos népvécsernye rendje szerint lehessen végezni. 7. Az OLT elfogadja, hogy az énekelt doxológiában maradjon a megszokott szöveg. 8. Az OLT elfogadja, hogy a népénektár saját, énekelhető zsolnáfordításokat fog tartalmazni. 9. Szükségesnek tartják a magyar kalendárium átdolgozását, melyet egy közös ülésen fognak tárgyalni.

A bizottság mindezeket a határozatokat végrehajtotta, a kidolgozott *Exsultet* az OLT püspök-elnöke elfogadta (későbbi kedvezőtlen, mondhatni véletlen események okozták, hogy az oltár-misekönyvbe mégsem ez került).

1981-ben, mikor a bizottság már a kottakép részleteit tárgyalta, világossá vált, hogy a műnek —különösen adott környezetben— a pusztá énektári funkción túl kézikönyv szerepét kell vállalnia, hiszen a legtöbb hívőnek a Biblián kívül csak ez a könyv van a kezében. Tartalmaznia kell tehát egy bő imádságyűjteményt, alapvető hittant, liturgiai oktatást, ájtatosságok és litániák anyagát, s természetesen rövid magyarázatot az egyes énekekhez. E tekintetben a *Gotteslob* szerkezetét követtük, de saját szövegekkel.

1982-ben eldőlt a naptárkérdés is. Ám az OLT (illetve egy tagja) ekkor új problémával jelentkezett: szerinte az Éneklő Egyház gregorián anyagát nem tárgyalta meg a bizottság, nem szavazott róla, az énekek forrásai pedig nincsenek kimutatva. 1982. novemberében jelentést készítettem, mely a jegyzőkönyv alapján darabról darabra rögzíti a tárgyalás, javítások, s végső elfogadás dátumát. Mellé részletes jegyzéket adtam az egyes antifóna-típusdallamok forrásairól.

A könyv anyaga bőséges dokumentációval együtt 1983 januárjában került a püspöki kar elé, mely azt lektoroknak továbbította. A kinevezett lektorok: Vanyó László, Dékány Vilmos, Nádasy Alfonz, Kovács Endre néhány részlet-megjegyzéstől eltekintve igen elismerő véleményt mondtak. De még volt idő befogadni néhány további javaslatsort is, így Takáts Sándor, Tardy László, Aczél László, Kapcsándy Zsigmond jegyzékeit, továbbá Bárdos Lajosnak főként a kottaképre vonatkozó megjegyzéseit. A bizottság a javaslatokat nagy többségben elfogadta; néhány el nem fogadott javaslatról Rajeczky adott magyarázatot Nádasy Alfonznak és Kovács Endrének.

Így vitte 1983 júniusában a reformmunkálatok felügyeletéért felelős Szakos Gyula püspök a könyvet ismét a püspöki kar elé. Ugyanekkor javasolta Rajeczky —félve a papság és kántorok jelentős részének ellenséges magatartásától—, hogy az Éneklő Egyház egyelőre „társénekeskönyv” legyen, vagyis bevezetése

ne legyen kötelező. És ugyanekkor döntött Szakos Gyula püspök az énekeskönyv átrendezéséről, vagyis arról, hogy a kancionál-graduál-vesperál ne liturgikus egységként, hanem külön-külön fejezetként kapjon helyet a kiadásban.

Szakos Gyula 1983. június 29-én értesítette Rajeczkyt, hogy a püspöki kar elfogadta a könyvet, de felkért öt püspököt a további átvizsgálásra. Ezek: Paskai László, Szakos Gyula, Kovács Endre, Marosi Izidor és Póka László.

Nevezetes dátum 1983. november 15. Szakos Gyula püspök ekkor tolmácsolja a püspöki kar köszönetét, apróbb változtatási javaslatokat tesz, és megbízást ad a nyomdai munkák előkészítésére. A püspöki kar jóváhagyása 1983. december 14-i dátumot visel. A hivatalos engedélyt 1984 Péter-Pál napján adta meg az OLT és OMCT püspök-elnöke.

Még ezután is érkeznek ellenvetések (így az OLT titkárától, aki azonban például az Exsultetben csak egyetlen javítást tesz); mindezekre Rajeczky gondos válaszlevelet küldött. Néhány kérdésben Szakos püspök Rómától várt döntést, de december 1-re ez is megérkezett: a nagyhét és a zsolozsma javasolt rendjét elfogadják, de a függelékebe kell majd helyezni.

Hosszú nyomdai, kottairói, tipográfiai, korrektori munka várt még ránk, de 1985. december 6-ra Szakos Gyula püspök úr összehívhatta a bizottság utolsó, immár ünnepi ülését, melyen mindannyiunk kezébe adta a nyomdából frissen kikerült kötetet. S ezzel egy új szakasz kezdődött: semmivel sem volt az előbbieknél könnyebb munka az *Éneklő Egyházat* az életbe átültetni.